

ЗАПОЗИЧЕННЯ З НІМЕЦЬКИМ ЕТИМОНОМ У СТРУКТУРІ УКРАЇНСЬКИХ ГОВІРОК ЗАКАРПАТТЯ

Анотація. У статті аналізуються моно- та полісемантичні запозичення з німецьким етимом в українських говірках Закарпаття.

Ключові слова: запозичення, міжмовні контакти, Закарпаття.

Summary. Mono- and polysemantic borrowings with German etymon in the structure of Ukrainian dialects of Zakarpattia have been analysed in the present article.

Key words: borrowings, interlingual contacts, Zakarpattia.

За останні десятиліття у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві вийшло чимало досліджень, присвячених вивченню міжмовних контактів, різноманітних інтерференційних явищ, проблем запозичення тощо. Однак не всі аспекти є достатньо дослідженими. Одним із таких малодосліджених питань лінгвістичної взаємодії є лексико-семантичні запозичення. Так, на думку С.В. Семчинського, коли говорять про взаємодію мов на рівні словникового складу, насамперед мають на увазі безпосередні лексичні запозичення, за допомогою яких мова збагачується словами іншомовного походження [7: 3].

Метою даної розвідки є аналіз запозиченої лексики з німецьким етимом в українських говірках Закарпаття.

Цією метою передбачено вирішення таких питань:

1) висвітлення ролі запозичень з німецьки етимом в українських говірках Закарпаття;

2) на основі прикладів показати, які значення запозичень з німецьким етимом збереглися в українських говірках Закарпаття.

Теоретичні та методологічні засади статті становлять праці У. Вайнрайх, Ю. Жлуктенко, М.П. Кочерган, Г. Меліки, О. Потебні, С.В. Семчинського, Ф. де Соссюр, М. Кліне, Е. Косеріу, Й. Югас та інших дослідників. У сучасній лінгвістиці існують різні критерії мовної взаємодії. Так, на думку С.В. Семчинського, на основі критерію територіального розташування взаємодіючих мов, розрізняють: 1) маргінальну взаємодію, коли взаємодіючі мови перебувають на суміжних територіях; 2) внутрішньо-орегіональну взаємодію, коли взаємодіючі мови перебувають на одній і тій самій території [7: 275].

У мультілінгвальному інтернетичному просторі Закарпаття з перманентним видом контактування мов знаходимо зручні умови дослідження розвитку словникового складу та семантичної системи мови. Тут уже понад 250 років проживають серед українського і угорського автохтонного населення німці – вихідці із різних регіонів Німеччини та Австрії, що дає цінний матеріал для дослідження німецько-українських міжмовних контактів.

Проаналізований корпус німецьких запозичень в українських говірках даного регіону охоплює 975 слів, які зібрані за спеціально укладеною програмою під час діалектологічних експедицій. До сітки

обстеження включено 34 населених пункти Закарпаття. Опитано 680 респондентів чотирьох вікових категорій: 1. понад 60 років (I); 2. 40 – 60 років (II); 3. 20 – 40 років (III); 4. молодші 20 років (IV).

Розрізняємо моносемічні та полісемічні запозичення.

Під моносемічними запозиченнями розуміємо запозичені лексеми, які в німецькій мові мають тільки одне значення, тобто є моносемічними. В залежності від того, які відтінки значення або розширення значення ці запозичення отримали в українських говірках Закарпаття, розрізняємо такі підгрупи:

1. Запозичення, які повністю зберегли в українських говірках Закарпаття своє первинне значення без зміщень у понятійному змісті. До цієї групи належить переважно термінологічна та побутова лексика: укр. гов. *рашпіль* < нім. *Raspel* < укр. *рашпіль*; укр. гов. *васервага* < нім. *Wasserwaage* < укр. *ватерпас*; укр. гов. *мутерка* < нім. *Mutter* < укр. *гайка*; укр. гов. *центиметер* < нім. *Zentimeter* < укр. *сантиметр*; укр. гов. *цолшток* < нім. *Zollstock* < укр. *складна лінійка з поділками в сантиметрах*; укр. гов. *гоблик* < нім. *Hobel* < укр. *рубанок*; укр. гов. *драйфус* < нім. *Dreifuß* < укр. *триніжка*; укр. гов. *шмірглі* < нім. *Schmirgel* < укр. *наждак*; укр. гов. *цанглі* < нім. *Zange* < укр. *кліщі*, *щипці*; укр. гов. *штатев* < нім. *Stativ* < укр. *штатив*; укр. гов. *бляха* < нім. *Blech* < укр. *бляха*, *листова залізо*; укр. гов. *шнайдер* < нім. *Schneider* < укр. *кравець*; укр. гов. *горноглі* < нім. *Haarnadel* < укр. *шпилька для волосся*; укр. гов. *унаїз* < нім. *Speisekammer* < укр. *комора*; укр. гов. *шласер* < нім. *Schleier* < укр. *фата*; укр. гов. *ташка* < нім. *Tasche* < укр. *сумка*; укр. гов. *бротванка* < нім. *Bratpfanne* < укр. *сковорода* тощо.

2. Запозичення, які в німецькій мові мали декілька значень, а в українських говірках Закарпаття позначають конкретний предмет або явище, тобто мають конкретизуюче значення. Йдеться, зокрема, про моносемізацію обсягу значення. Наприклад: німецький іменник *Zug*, який у мові-джерелі має такі значення: 1. *рух*, *перехід*, *переліт* (*птахів*); 2. *процесія*, *колона*, *взвод*; 3. *ключ* (*птахів*), *косяк* (*риб*); 4. *потяг*; 5. *струмінь* (*повітря*), *протяг*; 6. *ковток*; 7. *вдих*, *затяжка*; 8. *риса* (*характеру*, *обличчя*); 9. *схильність*, *потяг*, в

українські говірки Закарпаття ввійшов з одним значенням – *протяг*.

3. Запозичення з узагальнюючим значенням. У цій групі запозичень – на протиположності групі запозичень з конкретним значенням – обсяг значення ширший, ніж у німецькій мові. Основна сема однакова, але в українських говірках Закарпаття спостерігається ще декілька додаткових значень, які стоять у зв'язку з основним значенням. Наприклад: укр. гов. *шпіцлик* < нім. *Spitzel* < укр. *шпиг, провокатор*. В українських говірках Закарпаття це запозичення вживається також до учнів, що доносять вчителю.

укр. гов. *лумп* < нім. *Lump* < укр. 1. *обідранець, босяк*; 2. *негідник*. В українських говірках Закарпаття це слово отримало додаткове значення: *алкоголік; недалеко, несерйозна, легковажна людина*.

Під полісемічними запозиченнями розуміємо запозичення, які в німецькій мові мають декілька значень. У полісемічних словах з запозиченим значенням лексичні значення більш імпліцитні. Багатозначність німецьких запозичень в українських говірках Закарпаття свідчить про їх семантичну субституцію. У залежності від того, скільки значень варіантів представлено в українських говірках Закарпаття, можна так розгрупувати проаналізовані нами приклади:

1. Запозичення одного значення варіанту. Наприклад: укр. гов. *гешефт* < нім. *Geschäft* < укр. 1. *торговельна операція; угода*; 2. *справа; заняття*; 3. *фірма, підприємство, торговий дім, крамниця*; укр. гов. *троу(в)гер* < нім. *Träger* < укр. 1. *носильник*; 2. *носій, представник*; тех. *(опорна) балка; ферма*; 3. *самохідний лафет*; укр. гов. *гійбер* < нім. *Heber* < укр. 1. тех. *домкрат*; 2. фіз. *сифон*; 3. розм. *штангіст*. В українських говірках Закарпаття ці та інші запозичення вживаються тільки у першому значенні варіанту.

2. Запозичення двох або більше значень варіанту. Наприклад: укр. гов. *канут* < нім. *Kaputt* – запозичено із значеннями 1. *зламаний*; 2. *втоплений*; укр. гов. *карта* < нім. *Karte* – має у німецькій мові вісім значень, а в українській говірці Закарпаття вживається тільки у двох: 1. *географічна карта*; 2. *карта (гральна)*.

3. Розширення значення: сюди належать запозичення, які повністю перейняли значення у німецькій мові і, окрім цього, в українських говірках Закарпаття розвинули додаткове/і значення. Нами зафіксовано 52 приклади. Деякі з них: укр. гов. *фрайур* < нім. *Freier* < укр. *наречений*. В українських говірках Закарпаття це слово набуло ще одного значення – “зарозуміла людина”; укр. гов. *шайта* < нім. *Scheit* < укр. *поліно*. Значення цього слова розширилося і в говірці позначають словом *шайта* незграбну людину.

Укр. гов. *шпіндель* < нім. *Spindel* < укр. 1. *веретено*; 2. техн. *шпіндель*. В українських говірках Закарпаття це запозичення вживається також для позначення малого верткого хлопчика.

Укр. гов. *гріфлик* < нім. *Griffel* < укр. 1. *грифель*; 2. бот. *пестик*. Старші люди це запозичення вживають для позначення *крейди*.

Укр. гов. *гандляр(ь)* < нім. *Händler* < укр. *дрібний торговець*. В українських говірках краю це запозичення набуло також негативної конотації: *хитра людина*.

Укр. гов. *гоноровий* < нім. (*застар.*) *honorig* < укр. 1. *поважний, шанований*; 2. *пристойний*; 3. *порядний*. В українських говірках Закарпаття дане запозичення вживається також для позначення зарозумілої людини.

Важливе значення у збереженні семантичного запозичення має його функціональна роль у мові. Зауважимо, що не всі значення багатозначних німецьких семантичних запозичень поширені на всій території дослідження українських говірок Закарпаття, тобто характеризуються неоднаковими ареалами поширення. Частина проаналізованих слів побутує тільки у населених пунктах, що знаходяться у безпосередніх контактах з німцями Закарпаття. Так, наприклад, німецьке запозичення *frisch* у мові-джерелі має шість значень, а в українських говірках виступає з трьома значеннями: укр. гов. *фрішний*: 1. *свіжий, незіпсутий*; 2. *свіжий, чистий*; 3. *свіжий, прохолодний*. Всі три запозичені значення поширені на території Мукачівщини, а тільки третє значення – на всій території краю.

Укр. гов. *клямбра* < нім. *Klammer* < укр. 1. *скоба, затискач*; 2. *скріпка*. В українських говірках Закарпаття дане запозичення вживається тільки у значенні: *скоба, затискач*.

Важливе місце при дослідженні семантичних запозичень посідає їх аналіз у діячності, оскільки деякі з них зберігаються протягом тривалого часу, а деякі характеризують лише мову певного періоду. До останніх, наприклад, належать такі німецькі запозичення, як: укр. гов. *креденц* < нім. *Kredenz* < укр. *низький буфет, сервант*; укр. гов. *глянц* < нім. *Glanz* < укр. *блиск, сяння*; укр. гов. *фертік(т)* < нім. *fertig* < укр. *готовий* тощо.

За мотивацією запозичення нового лексичного значення та характером семантики німецькі запозичення в українських говірках Закарпаття можна поділити на такі групи:

1. Німецькі запозичення, які в українських говірках Закарпаття виступають як лексичні дублети українських слів, наприклад: укр. гов. *анцуг(к)* < нім. *Anzug* < укр. *костюм*; укр. гов. *цігаретлеке* < нім. *Zigarette* < укр. *сигарети*; укр. гов. *мінта* < нім. *Tinte* < укр. *чорнило*; укр. гов. *фріштук* < нім. *Frühstück* < укр. *сніданок*; укр. гов. *куфер* < нім. *Koffer* < укр. *чемодан*; укр. гов. *жемлик* < нім. *Semmel* < укр. *булочка*; укр. гов. *мутерка* < нім. *Mutter* < укр. *гайка*; укр. гов. *кльопати* < нім. *klopfen* < укр. *стукати*; укр. гов. *луфтовати* < нім. *lüften* < укр. *провітрювати*; укр. гов. *вінчовати* < нім. *wünschen* < укр. *бажати* тощо.

2. Німецькі запозичення суб'єктивної оцінки, тобто запозичення, які мотивовані винятково експресивною диференціацією. Як правило, вони

доповнюють уже наявний синонімічний ряд з певним конотативним забарвленням. Так, наприклад, в українських говірках Закарпаття в одному синонімічному ряді виступають такі слова, як *гарний, чудовий, симпатичний* і до них додається німецьке запозичення *файний*, яке має таке ж експресивне забарвлення.

У статті були розглянуті тільки деякі аспекти українсько-німецької мовної взаємодії на території Закарпаття. Цей напрямок дослідження є перспективним і потребує більш детального вивчення і аналізу.

Література

1. Вайнрайх У. Языковые контакты. Состояние и проблемы исследования. – К., 1979.
2. Гвоздяк О.М. Особливості функціонування лексем німецького походження в українських говірках Закарпаття // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства (Збірник наукових праць). Вип. 2. – Ужгород, 2000. – С. 59–65.
3. Жлуктенко Ю.О. Мовні контакти. – К., 1966.
4. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. – К., 1999.
5. Меліка Г.І., Гвоздяк О.М. Взаємопроникнення побутової лексики в українсько-німецьких міжговіркових контактах (Мукачівщина) // Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні. – Ужгород, 1993. – С. 233–237.
6. Потєбня А.А. Мысль и язык. – К., 1993.
7. Семчинський С.В. Семантична інтерференція мов. – К., 1974.
8. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики. – К., 1998.
9. Clyne M. Sprachkontakt / Mehrsprachigkeit // Althaus, H.P. (Hg.): Lexikon der germanistischen Linguistik IV. – Tübingen, 1980. – S. 641–646.
10. Coseriu E. Sprachliche Interferenzen bei Hochgebildeten // Sprachliche Interferenzen. – 1977. – S. 77–100.
11. Hvozdiak O. Deutsches Lehngut in den ukrainischen Mundarten Transkarpatiens // Interethnische Beziehungen im rumänisch-ungarisch-ukrainischen Kontaktraum vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart. – Satu Mare – Tübingen, 1999. – S. 404–422.
12. Juhász J. Probleme der Interferenz. – Budapest: Akademischer Verlag, 1977.